

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.36>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО КАПЕЛАНСТВА В УКРАЇНІ

Росул Н.О.,
магістр права

Росул Н.О. Актуальні питання нормативно-правового регулювання медичного капеланства в Україні.

У науковій роботі розглянуто питання нормативно-правового регулювання інституту медичного капеланства в Україні. Зазначено, що на сучасному етапі державного розвитку особливості здійснення душпастирства у сфері охорони здоров'я не є належним чином законодавчо врегульовані та потребують чіткого закріплення, зокрема не лише на рівні Конституції України, Цивільного Кодексу України, Законів України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та «Про свободу совісті та релігійні організації», але і на рівні спеціального закону.

Особливу увагу приділено аналізу правового статусу капелана в сфері охорони здоров'я відповідно до Наказу МОЗ України № 138 «Про затвердження змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я». Визначено, що існує правова прогалина щодо забезпечення діяльності медичного капелана у Медичних центрах, які не є закладами охорони здоров'я, а здійснюють свою діяльність як фізичні особи-підприємці, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики. Крім того, виявлена потреба у нормативно-правовому врегулюванні правил оформлення робочої документації капелана в охороні здоров'я, розробленні інструкцій та затвердженні форм такої документації. Також встановлена необхідність створення механізму проходження спеціалізації «Клінічне душпастирство» та отримання сертифікату капелана в охороні здоров'я.

На підставі виявлених недоліків у регулюванні правового статусу медичного капелана встановлено, що інститут медичного капеланства потребує окремого закріплення на рівні спеціального закону. Докладно аргументовано доцільність розроблення Закону України «Про капеланство в сфері охорони здоров'я» з точки зору дотримання вимог нормотворчої техніки та особливостей правових відносин, пов'язаних із діяльністю капеланства в охороні здоров'я.

На підставі вищезазначеного можна прийти до висновку, що закріплення правових норм в спеціальному законі дозволило б повною мірою охопити інститут медичного капеланства, визначивши особливості організації та основні принципи діяльності медичного капеланства.

Ключові слова: право на свободу світогляду та віросповідання, медичне капеланство, охорона здоров'я, клінічне душпастирство, капелан.

Rosul N. Topical issues of the legal regulation of medical chaplaincy in Ukraine.

The article is devoted to the study of topical issues of legal regulation of the institute of medical chaplaincy in Ukraine. It is stated that at the current stage of state development, the specifics of pastoral care in healthcare are not properly regulated by law and need to be clearly established, in particular not only in the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Laws of Ukraine "Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care" and "On Freedom of Conscience and Religious Organizations", but also by specialized law. Special attention was paid to the analysis of the legal status of the chaplain in healthcare in accordance with the Order of the Ministry of Health of Ukraine № 138 "On approval of changes to the Handbook of qualification characteristics of professional workers. Issue 78 "Health Care". It was determined that there is a legal gap regarding the provision of the activity of a medical chaplain in Medical Centers, which are not health care institutions, but carry out their activities as individual entrepreneurs registered in the manner prescribed by law having obtained a license for the right to conduct economic activity in medical practice. In addition, the need for legal regulation of the rules for the preparation of the work documentation of the chaplain in health care, the development of instructions and the approval of the forms of such documentation

was identified. Furthermore, the need to create a mechanism for passing the specialization “Clinical Pastoral Care” and obtaining a chaplain’s certificate in health care was established.

Taking the identified deficiencies of regulation of the legal status of the medical chaplain into account, it was established that the institute of medical chaplaincy needs to be established in specialized law. The expediency of developing the Law of Ukraine “On chaplaincy in the sphere of health care” is explained in detail from the point of view of compliance with the requirements of the law-making technique and the peculiarities of legal relations related to the activity of chaplaincy in health care.

It is concluded that the establishment of legal norms in the Law of Ukraine “On chaplaincy in the sphere of health care” will make it possible to regulate fully the institution of medical chaplaincy, defining the peculiarities of the organization and the main principles of the activity of medical chaplaincy.

Key words: the right to freedom of personal philosophy and religion, medical chaplaincy, health care, clinical pastoral care, chaplain.

Постановка проблеми. Діяльність капеланів у різних сферах соціального життя тривалий час залишалася поза увагою законодавця. Така правова тенденція обґрунтовувалася відсутністю потреби у додатковому законодавчому врегулюванні права на свободу світогляду та віросповідання. Відтак капелани були змушені на волонтерських засадах сприяти у реалізації даного права з метою гарантування вірянам доступу до духовної підтримки, а правові відносини у сфері капеланства були врегульовані правовими актами, що стосуються діяльності релігійних організацій або громадських організацій (асоціацій капеланів).

Однак, необхідність нормативно-правового врегулювання душпастирської діяльності є об’єктивною, обумовленою обов’язком держави щодо гарантування конституційного права на свободу віросповідання. Переймаючи досвід демократичних європейських країн, у 2015 році було на законодавчому рівні врегульовано діяльність капелана в пенітенціарних установах, а в 2021 аналогічні нововведення торкнулися і військового капеланства.

Разом із цим, досі залишається відкритим питання медичної капеланської діяльності. Зважаючи на відсутність належної правової регламентації інституту медичного капеланства, існує потреба у науковому осмисленні сучасного нормативного закріплення правового статусу медичного капелана, виявленні наявних правових прогалин і вдосконаленні механізму забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання пацієнтів, членів їх сімей та працівників закладу охорони здоров’я, реабілітаційного закладу, фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики.

Стан опрацювання проблематики. Питанням правового статусу капелана та нормативно-правового забезпечення інституту капеланства в більшій чи меншій мірі присвячували свої наукові праці такі вітчизняні науковці як Кривенко Ю.В., Омельчук О.С., Черновалюк Ю.Ю. У свою чергу, вчені-правники Білаш О.В. та Карабін Т.О. досліджували окремі аспекти здійснення капеланської діяльності, зокрема щодо забезпечення капеланами таємниці сповіді та конфіденційності відомостей, що стали відомі капелану під час капеланської діяльності.

Водночас інститут медичного капеланства є об’єктом небагатьох наукових досліджень. Особливості здійснення медичної капеланської діяльності були висвітлені у наукових роботах таких вчених як Васін М.С., Убогов С.Г., Нагірняк А.Я., Дмитрієв С.В., Брацюнь О.П.

Метою статті є здійснення науково-теоретичного аналізу сучасного стану нормативно-правового регулювання медичної капеланської діяльності в Україні, визначенні особливостей закріплення правового статусу капелана в охороні здоров’я та формуванні основних напрямків удосконалення чинного законодавства у сфері медичного капеланства.

Виклад основного матеріалу. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють інститут медичного капеланства в Україні є Конституція України, яка закріпила право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35) [1], Цивільний Кодекс України, який встановлює, що фізична особа, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров’я, має право на допуск до неї священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду [2], Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров’я», в якому дублюється вищезгадане положення ЦК України [3]. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» закріпив, що богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та осіб з інвалідністю проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій (ч. 4 ст. 21) [4]. Разом із цим варто погодитись із думкою Васи́на М.С. про те, що дані нормативно-правові акти

не регулюють детально інститут медичного капеланства, зокрема не містять визначення поняття медичного капеланства (душпастирства), не врегульовують питання функцій священнослужителів, які здійснюють цю діяльність, порядок спеціальної підготовки медичних капеланів, професійних вимог і етичних стандартів їхньої діяльності, порядку доступу медичних капеланів до закладів охорони здоров'я та надання їм повноважень на здійснення заходів душпастирської опіки, механізмів взаємодії між релігійними організаціями, органами державної влади та закладами охорони здоров'я [5, с. 19]. Через недостатній рівень нормативного закріплення на практиці виникають проблеми реалізації заходів душпастирської опіки в охороні здоров'я. Велика кількість науковців-правників акцентують увагу на тому, що медична капеланська діяльність здійснюється зазвичай священнослужителями місцевих релігійних громад, які не мають спеціальної підготовки та виконують свої обов'язки суто на громадських або волонтерських засадах. Крім того, є випадки перешкоджання душпастирській діяльності священнослужителів з боку окремих керівників закладів охорони здоров'я, що пов'язано з їх суб'єктивним ставленням до цього питання [6, с. 34].

Зважаючи на законодавчу врегульованість аналогічних аспектів інституту капеланства в пенітенціарній (зокрема ст. 128¹, 128, 123, 163 Кримінально-виконавчого кодексу України [7]) та військовій сферах (Закон України «Про Службу військового капеланства» [8]), існує потреба у закріпленні нормативно-правового регулювання медичного капеланства.

Частково правовий статус капелана в сфері охорони здоров'я було врегульовано 25 січня 2023 року Наказом МОЗ України № 138 «Про затвердження змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я» (далі – Наказ № 138) [9]. Наказ № 138 встановив головні завдання та обов'язки капелана в охороні здоров'я, кваліфікаційні вимоги, яким повинен відповідати капелан.

Аналізуючи окремі положення, закріплені в Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників варто зазначити наступне:

1. Чітко визначена сфера діяльності медичних капеланів, зокрема це заклади охорони здоров'я та реабілітаційні заклади. На практиці таке положення може викликати низку суперечностей. Зокрема, відповідно до статті 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» заклад охорони здоров'я – юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації [3]. Разом із цим, виникає питання щодо можливості запровадження медичного капеланства на базі Медичних центрів, які не мають статусу закладу охорони здоров'я, тобто не є юридичними особами, а створені фізичними особами - підприємцями, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики. Зважаючи на велику кількість фізичних осіб-підприємців, які здійснюють медичну практику, існує потреба в розширенні формулювання сфери діяльності медичного капеланства наступним чином: капелан у сфері охорони здоров'я «Організовує та проводить релігійні ритуали і релігійно-просвітницькі заходи, пов'язані із задоволенням духовно-релігійних потреб пацієнтів, членів їх сімей та працівників закладу охорони здоров'я, реабілітаційного закладу, фізичних осіб - підприємців, які одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, за їх бажанням здійснює над ними духовну (душпастирську) опіку».

2. Встановлено чіткі кваліфікаційні вимоги, яким повинен відповідати медичний капелан – наявність вищої освіти у галузі знань «Богослов'я» за спеціальністю «Богослов'я», проходження спеціалізації «Клінічне душпастирство», наявність сертифіката капелана в охороні здоров'я, безперервний професійний розвиток. Дані вимоги розроблені за прикладом кваліфікаційних вимог, що ставляться до лікарів. Однак, постає нагальна проблема щодо розроблення та затвердження на рівні МОЗ України навчальної програми «Клінічне душпастирство» та розроблення курсу по підвищенню професійних компетентностей капелана в охороні здоров'я. Наразі на офіційному веб-сайті Асоціації капеланів в охороні здоров'я України відсутня жодна інформація щодо освіти капеланів, а навчальна програма перебуває на стадії розробки [10].

3. Встановлений широкий перелік навичок, якими повинен володіти капелан в охороні здоров'я. Наприклад, капелан повинен знати чинне законодавство про охорону здоров'я та нормативно-правові акти, що регламентують діяльність органів управління і закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, організацію духовної (душпастирської) опіки у сфері охорони здоров'я; основи медико-біологічних та клінічних знань; принципи професійної етики і деонтології та інші. Частина цих навичок є

добре врегульованими (правила та норми охорони праці, виробничої санітарії; засоби протипожежного захисту), інша частина створює низку запитань. Зокрема, капелан в охороні здоров'я повинен знати правила оформлення робочої документації капелана в охороні здоров'я, однак інструкції, правила, форми на даний момент не є затвердженими та потребують нормативно-правового врегулювання.

Аналіз нормативно-правових положень дає підстави констатувати наявність правового вакууму. В першу чергу, це стосується відсутності правового закріплення конфіденційності інформації особистого характеру, яка стала відома під час здійснення медичної капеланської діяльності. Наразі законодавством України не встановлено вимоги збереження конфіденційності інформації капеланом в охороні здоров'я, але така вимога передбачена для пенітенціарних та військових капеланів. Як зазначають науковці Білаш О.В. та Карабін Т.О., найвищий ступінь правової охорони за законодавством України встановлений щодо зізнань, зроблених у пенітенціарних установах під час сповіді [11, с. 25], однак такі відомості стосуються виключно таємниці сповіді. На нашу думку, медичний капелан зобов'язаний не розголошувати інформацію про особу, що стала відома під час здійснення медичної капеланської діяльності загалом, а не тільки під час сповіді. Така вимога передбачена щодо військових капеланів. Усі відомості про особу, які стали відомі військовому капелану під час під час здійснення військової капеланської діяльності, (не лише через сповідь, а й під час приватного спілкування, духовних розмов та інших взаємодій) є конфіденційними і можуть розголошуватися виключно за бажанням особи (військовослужбовця), якої вона стосується [11, с. 24]. На нашу думку, що необхідно закріпити вищий рівень правового захисту конфіденційної інформації у сфері медичного капеланства за аналогією до військового капеланства.

Крім того, залишається відкритим питання громадянства капелана в охороні здоров'я та потреби в отриманні від керівного центру (управління) відповідної релігійної організації мандату на право здійснення медичної капеланської діяльності.

Виходячи з того, що існує законодавча неврегульованість низки питань, вважаємо, що нормативно-правове регулювання інституту медичного капеланства не повинне обмежуватися виключно введенням посади «капелана в сфері охорони здоров'я» в Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Відповідні зміни повинні бути закріплені у нормах Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» чи додатково на рівні окремого спеціального Закону України.

На нашу думку, доречно зупинитися на другому варіанті – спеціальному законі. На підтвердження даного судження можна навести наступні аргументи:

1. Дотримання вимог нормотворчої техніки. Аналіз засобів та правил нормотворення та порівняльно-правове дослідження нормативно-правих актів, що регулюють капеланство, дозволяє прийти до висновку, що інститут медичного капеланства доцільно законодавчо закріпити аналогічно до інституту військового капеланства. Таке закріплення нормативно-правових положень про капеланство у сфері охорони здоров'я не порушувало б логічну та структурну цілісність Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

Варто відмітити, що у 2016 році була здійснена спроба внести зміни до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та врегулювати особливості здійснення душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я. Пропонувалося закріпити окремою статтею (24²) можливість здійснення священнослужителями (капеланами) діяльності на волонтерських або на громадських засадах. Крім того, було запропоновано приймати на роботу священнослужителів (капеланів) для здійснення душпастирської опіки, які пройшли спеціальну підготовку, відбір й уповноважені релігійними організаціями [12].

Разом з цим, Головне науково-експертне управління у своєму висновку від 26.09.2016 назвало дану новелу «сумнівною, оскільки чинне законодавство вже повною мірою вирішує питання реалізації релігійних потреб пацієнтів у відповідності із Конституцією України (ст. 35), ЦК України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» [13]. Ми не підтримуємо твердження щодо доцільності впровадження медичного капеланства та повноти регулювання цього інституту на законодавчому рівні. Однак, варто погодитися щодо недоліків техніко-юридичного характеру законопроекту, зокрема, наявності публіцистичних зворотів, положень ненормативного змісту та порушень структурних правил нормотворення.

2. Комплексність правових відносин пов'язаних із діяльністю капеланства в охороні здоров'я, що вимагає закріплення цілої низки правових норм. Доцільно зазначити, що в європейських країнах нормативно-правове регулювання інституту медичного капеланства відбувається на підставі різних за

своєю юридичною природою актів: законів (Данія, Нідерланди, Бельгія [14, с. 555]), актів Міністерства охорони здоров'я (Республіка Чехія [15, с. 137]), або ж укладених з Святим Престолом конкордатів. Конкордатні угоди з багатьма державами регулюють служіння церкви в медичних закладах, питання державної охорони та гарантування права на таємницю сповіді [16, с. 239].

Наразі між Україною та Святим Престолом не укладено конкордату щодо діяльності медичних капеланів, а нормативно-правові акти МОЗ України не встановлюють особливі умови і процедури для служіння медичних капеланів. Відповідно, закріплення даних норм в спеціальному законі дозволило б повною мірою охопити інститут медичного капеланства, визначивши організацію та основні принципи діяльності медичного капеланства, зокрема пріоритетність прав людини, неприпустимість дискримінації, рівність медичних капеланів різних конфесій, дотримання принципу міжконфесійності. Необхідність закріплення принципів міжконфесійності, рівності та заборони дискримінації пов'язана із тим, що «релігійне середовище України є не однорідним та потребує врахування поліконфесійності під час здійснення капеланами своєї діяльності» [17, с. 53]. У свою чергу закріплення основоположних орієнтирів капеланства в охороні здоров'я відіграло б вагомий роль у розробленні інших нормативно-правових актів, зокрема Етичного кодексу капелана.

Крім цього, спеціальний закон міг би врегульовувати порядок набуття права на здійснення капеланської діяльності та форми реалізації капеланської діяльності, пов'язаної не тільки з організацією задоволення духовно-релігійних потреб пацієнтів, членів їх сімей та працівників закладу охорони здоров'я, реабілітаційного закладу, чи фізичних осіб – підприємців, які одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, але і участю у процесі нормотворення, залучення до вирішення біоетичних викликів сучасності та гуманізації діяльності медичних закладів.

Висновки. Сучасний стан інституту медичного капеланства вимагає внесення змін до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (щодо запровадження капеланства в сфері охорони здоров'я) та прийняття профільного Закону України «Про капеланство в сфері охорони здоров'я».

Законодавче врегулювання інституту медичного капеланства дозволило б усунути наявні правові прогалини та суперечності. Зокрема, ми пропонуємо закріпити на законодавчому рівні наступне поняття медичної капеланської діяльності: «Медична капеланська діяльність – це діяльність, яку здійснюють медичні капелани з метою сприяння реалізації конституційного права на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення духовно-релігійних потреб пацієнтів, членів їх сімей та працівників закладу охорони здоров'я, реабілітаційного закладу, фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики».

Крім того, вагоме значення для вдосконалення нормативно-правових актів, які регулюють душпастирську діяльність, відіграватиме законодавче закріплення принципів здійснення медичної капеланської діяльності, зокрема утвердження прав пацієнтів, членів їх сімей та медичних працівників на свободу світогляду та віросповідання, неприпустимість дискримінації на релігійному, расовому, мовному чи будь-якому іншому ґрунті, рівність медичних капеланів різних конфесій, дотримання принципу міжконфесійності.

Отже, розроблення спеціального Закону України «Про капеланство в сфері охорони здоров'я» відображатиме прогресивний розвиток медичної сфери України в умовах реформи та євроінтеграційних процесів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. ст. 356.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. ст. 19.
4. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25, ст. 283.
5. Васін М.С. Актуальність законодавчого впровадження медичного капеланства в Україні. *Науково-практичний журнал «Соціологія права»*. 2018. Вип. 3. С. 18–24.

6. Убогов С.Г., Нагірняк А.Я., Дмитрієв С.В., Брацюнь О.П. Законодавчі аспекти запровадження душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я України. *Міжнародний медико-філософський журнал «Інтегративна антропология»*. 2016. Вип. 2. С. 33–37.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4, ст. 21.
8. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (дата звернення: 02.07.2023 р.).
9. Про затвердження змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я»: Наказ МОЗ України від 25.01.2023 № 138. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0138282-23#Text> (дата звернення: 02.07.2023 р.).
10. Асоціація капеланів в охороні здоров'я України: офіційний веб-портал. URL: <https://medkapelan.com.ua/osvita-kapelaniv/> (дата звернення: 02.07.2023 р.).
11. Bilash, O., Karabin T., Cherevko P. The Seal of Confession under the Legislation of Ukraine. *Kościół i Prawo*. 2023. Vol. 12 (25). P. 9–28.
12. Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я (щодо запровадження душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я): Проект Закону України від 14.07.2016 р. реєстр. № 4987. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59751 (дата звернення: 02.07.2023 р.).
13. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я (щодо запровадження душпастирської опіки в сфері охорони здоров'я)» (реєстр. № 4987 від 14.07.2016 р.) від 26.09.2016 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59751&pf35401=400760> (дата звернення: 02.07.2023 р.).
14. Vandenhoeck, Anne. Chaplains as specialists in spiritual care for patients in Europe. *Pol Arch Med Wewn*. 2013. Vol. 123.10 P. 552–557.
15. Menke, Monika. The way to the contractual model of anchoring healthcare chaplains in the Czech legal system. *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego t. XV, 17 (2) 2020, s. 133–143.*
16. Білаш О.В. Конкордат як різновид міжнародної угоди та регулятор державно–конфесійних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право*. Ужгород: Гельветика, 2014. Т. 2 Вип. 29. С. 236–240/
17. Kryvenko I., Omelchuk O., Chernovaliuk I. Chaplaincy Institute in Ukraine and EU countries. *Journal of Education Culture and Society*. Foundation Pro Scientia Publica, 2020. V. 11(1). P. 50–58.